VIER EN TWINTIGSTE JAARGANG

JaGDaF

nummer 114 . vier en twintigste jaargang nr 2 . 19 maart 2011 . 13 adar II 5771

יחדין

Tweemaandelijks magazine voor Joods Groningen, Drenthe en Friesland

IN DIT NUMMER

Redactioneel	2
O.R.T. - Oprichting JoCoBo	3
Chanoeka 5771/2010 in Groningen	5
Joodse Groningers van Weleer - Julius de Vries 1918-1943	6
Sjoeltje Emmen	9
Kathedraal of Snoge?	10
Hadassa alias Esther	12
Uitzending MAX in serie 'Oorlogsgeheimen'	13
Men Neme	14
De Sinti en Roma in de Tweede Wereldoorlog	16
SyNon: nieuw netwerk voor museale synagogen	20
Landelijke 'Over-Sjabbat' in Beekbergen	21
Serge's Media Hype - Een greep uit Israëlische Internet-Sites	22
Ingezonden brief aan de redactie van JaGDaF - Rob Vleesblok	23
Loeach	24
Kinnesinne-ijs	26
Help Godert Walter uit de brand!	26
Joodse feest- en treurdagen 5771/5772/2011	27

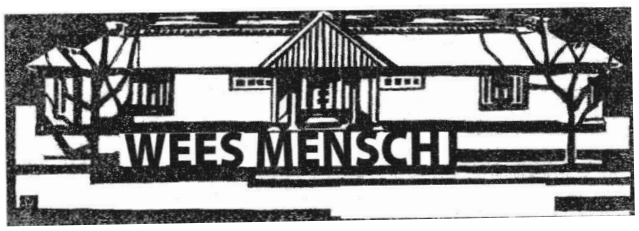

REDACTIONEEL

En maar hopen dat u allemaal de verkleedkleren klaar heeft liggen voor Poeriem… Wij in Groningen in ieder geval wel!

Opnieuw een gevarieerd nummer. Veel informatie over verschillende synagoges, al of niet nog in gebruik in het noorden van het land.

Dan een bijzondere bijdrage van Anneke van Rhijn die, naar aanleiding van de boeken over de Sinti en Roma die aan de redactie van JaGDaF zijn gestuurd, dieper ingaat op hun geschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wij vonden dit van toepassing op de komende periode van herdenking en herinnering rond 4 mei.

Alle komende feest- en treurdagen kunt u vinden in de Loeach op blz. 24 en nogmaals op blz. 27.

Namens redactie en bestuur wensen wij iedereen Gut Purim en alvast een hele fijne Seideravond en goede Pesachweek.

Ruth Lipschits-de Leeuwe

COLOFON

Bestuur
Voorzitter – Frits Grunewald
Vice voorzitter – Bep Koster
Secretaris – Iet Schabbing
2e secretaris – Ruth Lipschits-de Leeuwe
Penningmeester – Serge Heldring

Redactie
Opmaak – Anneke van Rhijn-van der Veer
Eindredactie – Ruth Lipschits-de Leeuwe
Lid – Bep Koster

Vaste medewerkers
Sam en Flip Drukker - Ontwerp voorpagina
Rabbijn S. Evers - O.R.T.
René de Vries - Groningers van Weleer
Marcel Wigchers
Robert Mulder - Fotograaf en fototechnische ondersteuning

Redactieadres
Postbus 550, 9700 AN Groningen
E-mail: ietschabbing@hotmail.com
Opgave voor de Loeach
Mauvestraat 9, 8932 KH Leeuwarden
Tel. 058 2121524
Oproepen en Mededelingen
Tekst naar het redactieadres, max. 60 woorden.
Advertenties
Advertentie in zwart/wit en in gewenst formaat als pdf naar het redactieadres.

Abonnementen
Opgave nieuwe abonnees bij het redactieadres of per e-mail: ietschabbing@hotmail.com
Abonnementsgeld min. Euro 15 per jaargang.
Bankrekening 1605423 t.n.v. JaGDaF, Groningen.

JaGDaF is een onafhankelijke vereniging en ingeschreven bij de Kamer van Koophandel.

JaGDaF betekent samen zijn.
J = Joden; G = Groningen; D = Drenthe; F = Friesland.

O.R.T.

Oprichting JoCoBo

Een primeur in Groningen – onderzoek van verschillende soorten ratels en ook nog een beetje sterke drank…

door rabbijn S. Evers

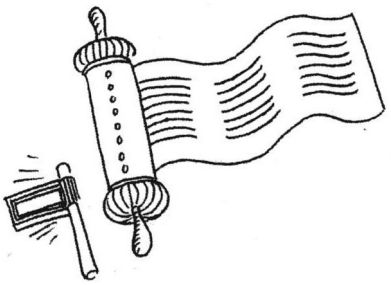

Zondag 20 maart zal er in Groningen een primeur zijn. De oprichting van de Joodse Consumenten Bond, de JoCoBo. Het doel van de JoCoBo is om op te komen voor de belangen van de Joodse consument in de meest brede zin des woords. Daarnaast wil de JoCoBo regelmatig testen doen die in het bijzonder van belang zijn voor de Joodse consument. Het eerste nummer van het tijdschrift wordt gepresenteerd op deze zondag met daarin testen van allerlei zaken die te maken hebben met het Poeriemfeest. Hieronder volgt een korte samenvatting van de eerste twee testen.

De rateltest

Zoals bekend dient er op Poeriem bij het lezen van de *Megilla* gerateld te worden bij het horen van de naam Haman. Het blijkt helaas dat er veel valse ratelaars in omloop zijn. Maar allereerst een overzicht van de verschillende soorten ratelaars.

Het klassieke model bestaat uit een houten stok, met aan de bovenkant een soort ronddraaiende vlag die langs kleine beweegbare houten flapjes draait. Door de ratelaar flink te draaien wordt de 'vlag' in beweging gezet, hetgeen resulteert in een ratelend geluid. Afhankelijk van de kwaliteit van het hout, de dikte van de vlag en de flapjes klinkt dit geluid hoger of lager. De persoonlijke voorkeur zal in dezen de doorslag moeten geven. Het verstandigste is om ruim voor Poeriem naar een ratelshop te gaan en daar de ratels uit te proberen. Ook het gewicht van de ratel dient men hierbij in de gaten te houden, want als de ratel te zwaar in de hand ligt, dan kan op een gegeven moment ratelmoeheid optreden, wat in het ergste geval er toe kan leiden, dat men niet meer ratelt bij het horen van de naam Haman, een uiterst ongewenst gevolg. We hebben deze ratels ook op duurzaamheid getest en het merk Shoeshan kwam als beste uit de bus, al is deze wel wat prijzig, maar dan heb je ook een ratel!

Helaas zijn er allerlei namaakproducten op de markt, voornamelijk 'made in China'. Deze zijn van plastic, maar het zijn goedkope imitaties en geen van hen heeft de rateltest doorstaan. De meesten waren na zo'n tien Hamans compleet van slag, bij één had de vlag losgelaten en er zijn zelfs gevallen gemeld dat de stok gebroken is. Een afrader dus.

Er zijn ook charmante modellen op de markt. Zo kwam een van onze testpersonen een tafelmodel tegen. Deze lijkt een beetje op een klein schemerlampje, waar men met een trommelstokje tegenaan slaat en er klinkt dan een vriendelijk belletje. Het moet dan wel stil in sjoel zijn, anders hoor je deze ratel niet. Hij is meer geschikt bij privé voorlezingen bij iemand thuis. Het minimodel is eventueel ook geschikt voor gebruik bij een zieke, want je hoort hem amper.

Nieuw op de markt zijn de sensor-

Consumenten

Vervolg 'O.R.T.'
Oprichting JoCoBo

ratelaars. Deze kan men gewoon in de broekzak of in de damestas houden en op het moment dat de ratelaar het woord Haman hoort, maakt hij zelfstandig een ratelgeluid.
Naar verluid zijn er ook al sites waar je originele ratelgeluiden kunt downloaden. Wacht hier niet te lang mee, want ongetwijfeld zullen deze sites druk bezocht worden vlak voor Poerim en dan misschien vastlopen. Nadeel van deze sensorratelaars is wel dat ze ook reageren op Haman als het geen Poerim is en dan ook beginnen te ratelen. Je kunt ze natuurlijk op 'stil 'zetten, maar als je dat vergeet, kunnen er vervelende gevolgen ontstaan. Het verhaal doet de ronde dat een kind vrolijk thuis kwam, zijn moeder begroette: "Ha Mam" en dat het gezin zich wezenloos schrok toen de ratelaar keihard begon te ratelen.

De sterke drank test

"Verplicht is iemand om zoveel te drinken, dat hij het verschil niet meer weet tussen vervloekt is Haman en gezegend is Mordechai". Deze regel ingesteld door de Joodse geleerden geldt voor de maaltijd die men 's middags nuttigt. De JoCoBo, heeft een flink aantal dranken getest (het was bijzonder gezellig op de redactie!). Op zich voldeden alle kosjere sterke dranken aan de bovengenoemde eis en was het eigenlijk alleen een kwantitatief probleem. Bij sommige dranken moest er wel heel vaak bijgevuld worden alvorens het gewenste resultaat bereikt was. Wij zijn echter op zoek gegaan

naar een nieuwe drank, gezien ook onze maatschappelijke verantwoordelijkheid. Immers vaak moet men nog naar huis rijden, na afloop van de Poeriem-maaltijd en het leek ons onverstandig als men dan het idee zou krijgen dat ook rechte wegen vol hobbels en bochten zitten en dat het doel van een circuit is dat je net zo lang rondjes blijft rijden totdat de weg weer recht wordt! Vandaar dat wij op zoek zijn gegaan naar kort werkende dranken, die direct na de maaltijd weer uitgewerkt zijn, waardoor men beide doelen weet te bereiken: Men weet niet meer het verschil tussen Mordechai en Haman, en men komt veilig thuis.

De whisky Mordechai leek een aardig eind in de buurt te komen, maar het bleek toch dat een aantal proefpersonen na 4 glazen nog steeds wist dat Haman vervloekt dient te worden. Dus deze drank kunnen we toch niet aanraden, hoewel hij qua smaak verreweg de beste was. We hebben ook wodka Haman geprobeerd, maar deze wodka had zo'n vieze bijsmaak, dat niemand verder kwam dan één klein glaasje. De likeur Esther voldeed aan de eisen, maar de meeste mannen schaamden zich toch een beetje om deze in het openbaar te drinken. Heel stiekem namen zij wel eens een glaasje Esther, maar dat moest wel verborgen blijven. Als men dan weer terugkwam in het gezelschap en iets anders ging drinken, deed zich het vervelende verschijnsel voor dat verschillende sterke dranken door elkaar een zeer slechte mix is, waardoor het voorkwam dat men na afloop van de maaltijd vergat te bensjen.

Na veel proeven is uiteindelijk de Bobbie als beste drank eruit gekomen. De Bobbie is een mix van druivensap, sinasappelsap met een vleugje mango, gelardeerd met wat citroensap. Je kunt het probleemloos drinken, weet niet meer wie Haman en Mordechai zijn en je kunt als Bob naar huis. Lechajim!!

In het volgende nummer zullen we ingaan op de verschillende soorten *maror* en een uitgebreide matzetest.

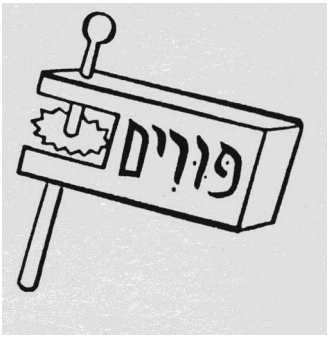

Chanoeka 5771/2010 in Groningen

Foto: Robert Mulder, Groningen

Voor het eerst werd op de laatste avond Chanoeka (8 december 2010) een grote menora buiten op het voorportaal van de sjoel in de Folkingestraat in Groningen aangestoken door rabbijn Spiero.
Zoals op de prachtige foto (Robert Mulder) te zien is stonden er heel wat mensen te kijken en te genieten van dit heel bijzondere moment. Mensen fietsten ook gewoon door. Twee heel verschillende reacties uit het publiek.
Eén heel hard voorbij rijdende fietser riep: "Moordenaars", waarop rabbijn Spiero heel ad rem reageerde terwijl hij de menigte toesprak: "En dat hoort er ook bij..."
Een heel andere reactie was de opmerking van een voorbijganger die geëmotioneerd zei: "Wat geweldig dat jullie dit op straat doen!"
Het was bitterkoud, zeker een graad of 6 onder nul. Om iedereen behalve de warmte van de stralende menora ook iets substantieels warms te geven, deelden we een bekertje hete parve kippenbouillon uit. Men kon de handen even warmen en daarna gingen de leden van de Joodse Gemeente naar binnen en liep en fietste de rest van het publiek verder door de Folkingestraat.

Dagblad van het Noorden

De volgende dag stond een grote uitstekende foto van deze bijzondere gebeurtenis op de voorpagina van het *Dagblad van het Noorden*. Toen ik het onderschrift las, moest ik wel lachen, wat stond er namelijk:
"GRONINGEN–De Folkingestraat in Groningen bood gisteren een wonderlijke aanblik met de afsluiting van het joodse feest Chanoeka. Voor de deur van de synagoge stak rabbijn Shmuel Spiero de lampen van een kandelaar aan om de inwijding van de tempel in Jeruzalem (165 vC) te vieren. Op straat, zodat iedereen kon komen kijken. Tijdens en na het aansteken werden er verschillende Jiddische liederen gezongen."

Blijkbaar een nietswetende en niet erg nieuwsgierige fotojournalist. Want wat er natuurlijk gebeurde was dat de twee *berachot* inderdaad gezegd/gezongen werden. Daarna werd door iedereen die het Maoz Tsoer kende meegezongen. Dat is wel heel iets anders dan "Jiddische liederen".

RL

Joodse Groningers van Weleer

Julius de Vries 1918-1943

Over Julius die voor dokter studeerde gedurende de onheilspellende eind-jarendertig; de NZSO en een notulenboek dat gered werd.

door René S. de Vries

Oom Maurits, de jongste broer van mijn grootvader, kwam in de jaren dertig regelmatig bij ons thuis. Voor 1935 logeerde hij wel bij ons als hij voor zaken in Groningen moest zijn. Vaag kan ik me herinneren dat oom Maurits iets met touw te maken had. In mijn gedachten zie ik een correct geklede ca. 50 jarige man met een grijze kortharige snor. Precies 4 maanden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog op 28 november 1914 trouwde Maurits met tante Meta, die eigenlijk Mietje Hamburg heette. Zij kwam uit Zutphen waar zij ook getrouwd zijn en gingen in Amsterdam wonen.

Van Amsterdam naar Groningen

Oom Maurits en tante Meta kwamen met hun twee kinderen, Julius en Dina op 11 mei 1935 uit Amsterdam naar Groningen. Ze woonden aan de Korreweg no. 60a. Oom Maurits, die eigenlijk Mozes heette, stond als *Handelsreiziger* te boek.

De bezoeken die ik met mijn moeder op de Korreweg aan hen bracht zullen in de jaren 1938-1939 geweest zijn. Ik kan me de overgordijnen nog helder voor de geest halen. Het waren van die ruwharige bruinige gordijnen die aan grote koperen ringen op grote houten roeden hingen, waar een ronde knop aan het einde de lelijkheid nog beter deed uitkomen. In de jaren dertig van de vorige eeuw dacht men hier kennelijk anders over. Het was dan ook een donkere en sombere bovenwoning.

Studeren voor dokter

Dat hun zoon Julius student was vervulde me met ontzag. Hij studeerde voor 'dokter'. Ik moet er wel bij zeggen dat dit in de tijd was dat artsen nog hoog in aanzien stonden. Dit was immers alleen maar weggelegd voor de 'happy few'. We moesten wel wat zachtjes doen, want Julius moest immers studeren en mocht niet worden gestoord.

Tijdens zijn studie was Julius ook zeer betrokken bij de politieke gebeurtenissen die zich in Europa voltrokken. Op 25 mei 1937 werd Julius dan ook lid van de Nederlandse Zionistische Studenten Organisatie (NZSO). Deze afdeling van de NZSO bestond uit een kleine groep mensen, ca. twaalf leden, die regelmatig bij elkaar kwam. Het notulenboek van deze vereniging heeft de oorlog overleefd en is een bron van informatie geworden voor het functioneren van die 'happy few' in die benauwende jaren dertig. Ieder kandidaat-lid moest een inauguratierede houden. Als deze goedgekeurd werd, kon de betreffende kandidaat als lid worden toegelaten. Julius wordt hier gememoreerd als *hebbende de snelste inauguratie aller tijden te hebben gehouden.* Waarschijnlijk heeft hij het afgeraffeld.

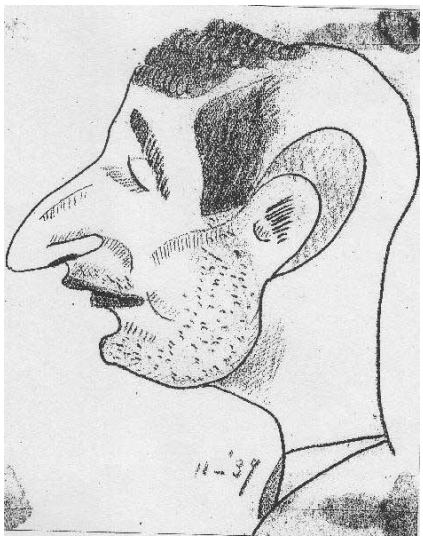

Spotprent van Julius in 1937 - maker onbekend

Donkere wolken uit het oosten

In de nacht van 9 op 10 november 1938 vond in Duitsland de 'Kristallnacht' plaats.

Grote ontsteltenis alom!

Naar aanleiding hiervan werd er op dinsdag 22 november 1938 een *Buitengewone Vergadering* ten huize van A. Stern door de NZSO belegd. Ook werden er niet-leden, wel studenten, uitgenodigd, zodat er dit keer 17 studenten aanwezig waren.

Agendapunt was: *te bespreken wat in deze tijd onze houding t.o.v. de per-acute phase van de Jodennood moet zijn.* Door de theologische faculteit werd geld beschikbaar gesteld voor het leed de Duitse Joden aangedaan, te lenigen. Dit werd door de NZSO als beschamend ervaren, maar gaf wel aan dat er actie moest komen. Er

wordt die avond een lezing gehouden door Theo van Rijn. Daarin wordt betoogd dat assimilatie een achterhaalde mogelijkheid is geworden. Geen land wil Joden opnemen. Wat voor kort voor iedereen een volslagen onmogelijkheid leek, bleek zeer goed mogelijk te zijn. *"Wat moeten we doen"* is de grote vraag. Men wil de Joden *koloniseren* naar Tangayika (het huidige Tanzania) of Guiana (hiermee wordt het voormalige Brits-Guyana in Zuid Amerika bedoeld). *Nee, alleen Palestina is het land waar we heen willen en waar we rechten kunnen doen gelden.* Na de pauze branden de vragen los. Julius de Vries: *Chamberlain* heeft gezegd dat Palestina geen oplossing kan betekenen.*
Pais: *Moeten we ons verzetten tegen gebieden buiten Palestina?*
Jacobs: *Heeft een protestvergadering tegen Engeland zin?*

Vergadering van de NSZO
1. Swelheim 2. Alfred Löwenberg 3. Betty Cohen 4. Sleutelberg 5. Manuël Kats 6. Gonny de Leeuw 7. Swelheim 8. David Cohen 9. Meijer Stern 10. Julius de Vries 11. H. van Hessen 12. Sigmund Meijler 13. L. van Dam.

Onvoorziene gebeurtenissen…

Gezien de achtergrond van de tijdgeest en de onmogelijkheid om gebeurtenissen te voorzien die nog nooit in de geschiedenis waren voorgekomen, ging men toch weer enigszins gerust naar huis. Op de vergadering van 10 oktober 1939 wordt de politieke situatie besproken nadat Duitsland Oostenrijk geannexeerd heeft en Tjecho-Slowakije is ingenomen. Engeland heeft, zoals het beloofd heeft, niet ingegrepen! Het is duidelijk dat de ernst van de situatie niet ingezien wordt. Op pag.112 van de notulen volgt: *De gehele toestand is onduidelijk en het is een eigenaardig moment voor propaganda. Toch is het wel verantwoord daar de NZSO zich meer op ideologisch dan actueel terrein beweegt.* Julius de Vries: *Vraagt zich af wat er zal gebeuren als Duitsland de oorlog wint en ziet in het feit dat Von Ribbentrop en Stalin met 2 Joden aan één tafel hebben gegeten als een belangrijk perspectief voor het Joodse Volk.* Zich verschuilen voor de werkelijkheid verklaart men dan door te stellen dat: *Dit is mogelijk doordat wij als studenten gewend zijn logisch te denken.* Dit in tegenstelling met een zekere paniektoestand die bij de Nederlandsche Zionisten Bond ontstond. Aan een zekere arrogantie ontbreekt het hier helaas dus niet. Of is het een ontkennen van een realiteit die men wel voelde aankomen, maar niet kon ontlopen? De notulen sluiten verder af met: *Het einde van de avond werd doorgebracht met het drinken van thee en zionistische kout.*

Studie en Gezin

Op 17 september 1935 schrijft Julius zich als een van de eersten (no.10) in op de faculteit geneeskunde. Hij is dan 19 jaar. Het is 16 januari 1939 als hij zijn kandidaatsexamen haalt, en schrijft zich dan de volgende dag in voor het 4e studiejaar. Kennelijk is hij iets achterop geraakt, maar hij weet dit toch weer in te halen. Binnen tweeënhalf jaar na zijn kandidaatsexamen haalt hij zijn doctoraal op 30 juni 1941. Hij is dan bijna 25 jaar. Hij zal een van de laatste Joden in Groningen geweest zijn die examen aan de universiteit heeft gedaan.

Vervolg 'Joodse Groningers van Weleer'
Julius de Vries 1918-1943

In juli 1942 trouwt Julius' zuster Dina nog met Izak Leefsma uit Gorredijk. Een maand later, op 20 augustus moet Izak naar Westerbork. Later komt Dina hier ook naar toe. Ze zijn dan nog samen in Westerbork tot 25 januari 1944. Het is opmerkelijk dat ze bijna anderhalf jaar samen geweest zijn voordat ze op transport naar Auschwitz werden gezet. Ook hebben ze het nog tot 31 december 1944 volgehouden voordat ze in de gaskamers verdwenen. In oktober 1942 zijn Julius met zijn ouders, Maurits en Meta, opgehaald en naar Westerbork getransporteerd. Ze zijn doorgevoerd naar Auschwitz en volgens de gegevens zijn Maurits, zowel als Meta beiden op vrijdag 17 september 1943 vergast. Julius heeft nog tot november 1943 geleefd. Het bijzondere is dat Julius niet in *L'zecher*** (Ter herinnering) voorkomt. Een reden zou kunnen zijn dat hij is omgekomen tijdens de transporten van kamp naar kamp, welke aan het einde van de oorlog plaatsvonden. Zijn zuster Dina en haar man Izak Leefsma zijn op 31 december 1944 in de gaskamers verdwenen. Moge hun ziel opgenomen worden in de bundel des levens.

De familie Leefsma in betere tijden. Midden lezend Izak Leefsma.

Epiloog

In 1964 kreeg ik een brief van notaris Offerhaus uit Groningen dat ik *voor een 342e deel gerechtigd was in de nalatenschap van het echtpaar Leefsma, (*de ouders van Izak Leefsma uit Gorredijk*). Het bedrag wat overbleef na aftrek van kosten bedraagt f. 0.60 hetwelk ik bijsluit in 5 postzegels van f. 0.12.* Bij het schrijven van deze zinnen voel ik de woede die mij overviel toen ik deze brief kreeg, weer in mij opkomen. De brief èn de postzegels heb ik dan ook verscheurd.

*Athur Neville Chamberlain was van 1937-1940 premier van Engeland.
** Het boek In Memoriam waarin alle omgekomen Nederlandse Joden in de Tweede Wereldoorlog zijn opgenomen.

Sjoeltje Emmen

De Synagoge in Emmen heeft onlangs een grondige renovatie ondergaan. Het gebouw dateert uit 1871 en behoort sinds 1971 toe aan de gemeente Emmen. Eind vorige jaar werd een nieuw bestuur van de Stichting Emmer Sjoel gepresenteerd, dat belooft het vernieuwde gebouw intensiever te gaan gebruiken. Er moeten meer diensten en ook andere activiteiten plaatsvinden (zie ook artikel SyNon, blz. 22).

En Pesach wordt het ook....19 tot en met 26 april; 15 tot en met 22 niesan.

Kathedraal of snoge?

door Marcel Wichgers

Op de expositie 'Het onbekende Rusland' in het Groninger Museum is iets geks aan de hand. 'Kathedraal' staat op een tekstbordje naast een aquarel. En dat het werkje over de Portugees-Joodse Amsterdammer Uriel Acosta gaat. Wat heeft een Jood nou met een kathedraal te maken? Of had er 'Synagoge', of beter nog 'Snoge' moeten staan?

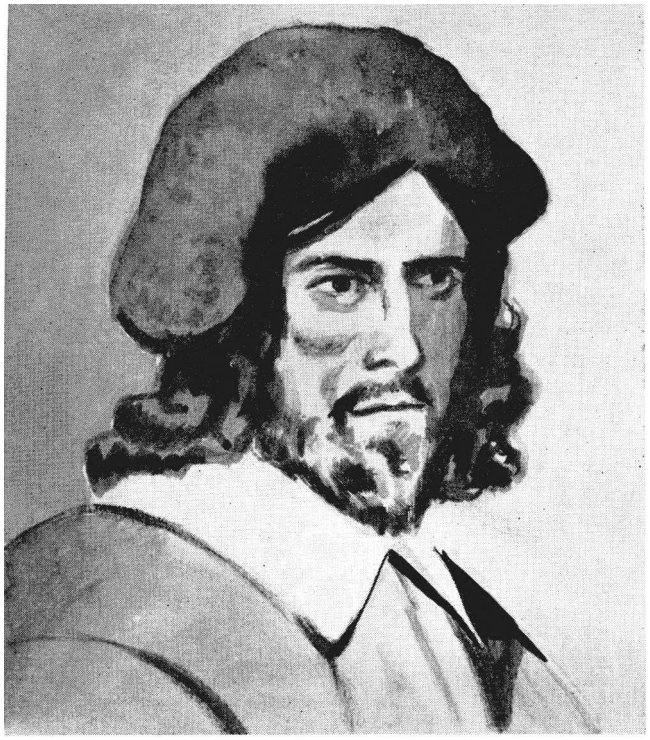

Uriel Da Costa

In een zaal over de bijbelse Oriënt hangen mooie én zeer christelijke schilderijen, van onder meer de schilder Vasili Polenov (1844-1927). Hij bezocht het Heilige Land tweemaal omdat dat er zo'n beetje bij hoorde voor een Russisch Orthodoxe kunstenaar. Polenov en zijn collega's wilden met eigen ogen aanschouwen waar Jezus geleefd zou hebben. Bovendien bestond in Rusland een grote vraag naar kunst over dit vrome onderwerp.
Maar op de aquarel 'Kathedraal' is niets christelijks te zien, ondanks de titel. Wel zien we geheel links in het enorme gebouw Hebreeuwse teksten. Verder zijn duidelijk de wetstafelen met de Tien Geboden te zien. Rechts zien we nog een stukje van de *biema*. Een kathedraal? Dit is toch echt een synagoge.

Marranen

Het werk is een schets voor het decor van de opera Uriel da Costa. De man naar wie de opera genoemd is, werd rond 1583 in de Portugese stad Porto geboren als Gabriel da Costa. Zijn ouders stamden uit geslachten van Marranen: Joden die zich tijdens en na de inquisitie tot het christendom/katholicisme moesten bekeren, anders volgde uitzetting. Zijn ouders waren inmiddels vrome christenen geworden. Zij voedden – toen nog – Gabriel goed katholiek op. Maar als volwassen man groeide zijn interesse voor het Oude Testament. Hij besloot het intensief te gaan bestuderen. Prompt keerde hij terug naar het Joodse geloof van zijn voorouders. Ook zijn moeder, inmiddels weduwe, en zijn vrouw wist hij daartoe te overreden. Voor hen zat er daardoor echter weinig anders op dan het katholieke Portugal te ontvluchten en zich te vestigen in Amsterdam, aan de Houtkopersdwarsstraat. Daar liet hij zich besnijden en nam hij de Joodse naam Uriel aan. Zijn achternaam werd Da Ccosta.

Een boel ellende

Maar zijn terugkeer naar het Jodendom viel hem zwaar tegen. Zijn overtuigingen waren helemaal gebaseerd op de bestudering van het Oude Testament en niet op de mondelinge leer en de Talmoed. *Back to the roots*, zou je tegenwoordig zeggen. Maar het heersende Jodendom was rabbijns geworden: gebaseerd op uitspraken van rabbijnen en de Talmoed. Hij weigerde zich neer te leggen bij de mondelinge leer, omdat die volgens hem ver was komen te staan van de oorspronkelijke leer in de Tora, de wetten van Mozes. Hij schreef zijn bezwaren in 1616 op

in zijn *Propostras contra a tradicao* (Stellingen tegen de traditie). Dat bezorgde hem een boel ellende. En werd hem uiteindelijk fataal. In Hamburg, waar hij enkele jaren als koopman woonde, Venetië en Amsterdam werd hij door de Joodse gemeenten in de ban gedaan. Daar bleef het niet bij: ook werd hij getrakteerd op geseling en gevangenisstraf, nota bene door de wereldlijke overheid.

Naakt op de trap

Mogelijk kreeg dat hem enige tijd klein. Hij verzoende zich weer met de Portugees-Joodse gemeente in Amsterdam. Maar al snel ging het opnieuw mis. Da Costa kon het niet laten zijn tegendraadse opvattingen te etaleren. Hij ging nu nog een stapje verder: ook de Tora was volgens hem mensenwerk. Opnieuw kreeg hij straf. Een heel bijzondere deze keer. Hij moest zich bij de Portugese synagoge uitkleden en naakt voor de trap bij de ingang liggen. Waarna de bezoekers over hem heen stapten. De ultieme vernedering. Geen wonder dat Uriel da Costa in 1640 zelfmoord pleegde. En dat de Russische componiste Valentina Serova in 1885 een opera over diens leven maakte. De schilder Polenov werd gevraagd het decor van de opera te ontwerpen, waarvan de aquarel 'Kathedraal' de schets is. Het zou de plek in de snoge in Amsterdam of Hamburg kunnen voorstellen waar Da Costa zijn rebelse stellingen verkondigde. Maar wie zou dan de titel Kathedraal verzonnen hebben? En waarom?

De 'Kathedraal' in het Groninger Museum
Foto: Marcel Wichgers

Hadassa alias Esther

door Ze'ev Bar

In het verhaal, dat op 14 Adar (Poeriem) in de synagoge van een perkamenten rol wordt voorgelezen, verbergt de heldin Esther haar ware Joodse identiteit voor haar echtgenoot, de Perzische koning Ahasveros (Xerxes).

"Hadassa – dat is Esther – een meisje, bekoorlijk van gestalte en schoon van uiterlijk", zo wordt zij in het gelijknamige bijbelboekje aan ons voorgesteld. Wie het verhaal wil lezen vindt het in een moderne vertaling in *Ester, Het oude verhaal opnieuw verteld en ingeleid* door E.C. Musaph-Andriesse. In deze bijdrage willen wij de bovengenoemde dubbele identiteit nader belichten.

Waardevolle eigenschappen

'Hadas' is de Hebreeuwse naam van de *Myrte*, een bescheiden, altijdgroene boom of heester, die in Israël voorkomt op vochtige hellingen. De dichte, rechtopstaande, met rode bast bedekte takken zijn dicht bezet met glanzende, leerachtige blaadjes, die door hun klieren met etherische olie bij kneuzing een aangename zoete geur verspreiden. De witte bloemen, die vanaf juni tot laat in de herfst – dus in de lange, droge zomer – verschijnen, vallen op door hun groot aantal meeldraden. Een boompje dus met goede eigenschappen: altijd groen ondanks wisselende jaargetijden en dus met 'eeuwig leven'; sterke takken van hard hout, gebruikt bij de bouw van de soeka; twijgen voor het *loelav*ritueel op Soekot (Loofhuttenfeest) en voor het vlechten van bruidskransen. Ook geurige bladen voor het *havdala*ritueel bij het afscheid van de heilige sjabbat "voor een laatste snufje", waarnaar de 'besommimbiks' (specerijenbus) ook wel 'hadas' werd genoemd. Tenslotte bloemen "als ogen met lange wimpers".

Mythologie

In de Griekse en Romeinse mythologie was de Myrte gewijd aan Aphrodite en Venus, godin van de liefde, de vrouwelijke schoonheid en de vruchtbaarheid. Dus noemde men een meisje Hadassa, en Sosjanna (Suzanne), Roosje en Lilian naar de *Sjosjan*, de Hebreeuwse naam van de witte lelie. Ook dit is een zinnebeeld van schoonheid en vruchtbaarheid. Waarom verschool die liefelijke Hadassa zich achter de Perzische Esther? Het antwoord zou schuilen in de betekenis van het Hebreeuwse woord, dat gevormd wordt door de medeklinkers van de naam **Esther**: 'Ik verberg mij'. Een leuke verklaring voor een feestrede.

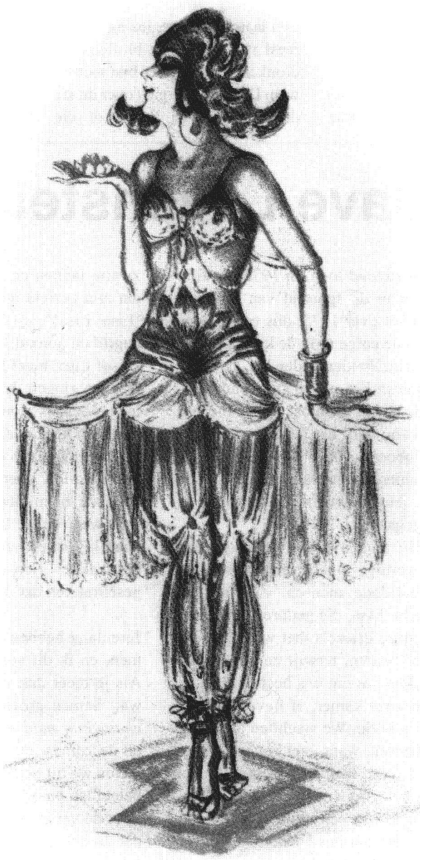

Vasjti's zou zijn terug te voeren tot Isjtar (Astarte)

Maar Esther staat ook voor Astarte, de Griekse naam voor de Kanaänitische en Foenicische vruchtbaarheidsgodin, in het Hebreeuws tot *Asjtoret* omgevormd.

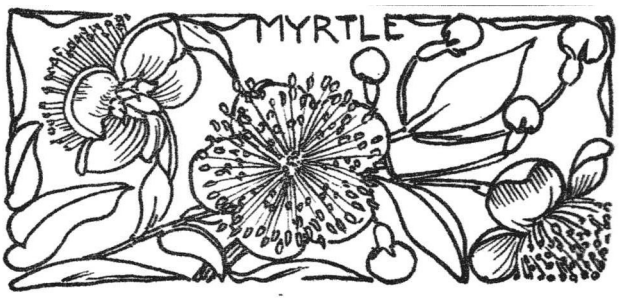

***Mytus communis*, de werkelijke mirte. Vignet van Winifred Walker in Moldenke, *Plants of the Bible*, 1952.**

De dag voor Poeriem is een vastendag (Ta'anit Esther) en psalm 22 is aan het einde ervan opgenomen in de feestelijke dienst. 'Ajelet Hasjachar' was volgens Rabbi Ibn Ezra een bekende melodie en hier van toepassing op Esther, die zo schoon was als de morgenster en die na drie dagen vasten en bidden op het punt stond de koning te bezoeken en voor haar volk te pleiten. De morgenster heet in het Hebreeuws *Noga*, d.i. pracht, glans en natuurlijk worden meisjes ook zo genoemd.

Tot slot: Wat hebben Hadassa en Esther (Astarte) gemeen? Lieflijkheid, schoonheid, vruchtbaarheid en het 'eeuwige' leven.

Uitzending MAX in serie 'Oorlogsgeheimen'

Er wordt op 27 en 28 april, en op 4 en 5 mei 's avonds om 22.30 uur op Nederland 1 door omroep MAX een serie over 'Oorlogsgeheimen' uitgezonden. In een van de uitzendingen wordt aandacht besteed aan het dagboek van Rika van Gelder. Een en ander naar aanleiding van het artikel in *JaGDaF* nr. 109 van 19 december 2009.
Door omroep MAX zijn naspeuringen gedaan die hebben geleid tot nadere gegevens die met dit verraad in 1943 in Leersum te maken hebben. Hierin is ook een interview met de schrijver van dit verhaal, René de Vries, opgenomen.

RL

Men Neme

door Ruth Lipschits-de Leeuwe

Vissigheden

Voor ik bij de 'klassieke viskoekjes' terecht zal komen, ga ik maar weer eens terug naar mijn jeugd, zelfs naar mijn vroege jeugd – na de oorlog. Mijn broer(tje) en ik kwamen broodmager uit de oorlog. Het eten verleerd. Des te fanatieker probeerde mijn moeder ons te laten aansterken. Dat viel niet mee, want er was praktisch niets. Daar zal ik verder niet op ingaan. Na een paar jaar was er de eerste nieuwe haring. Een ongelofelijke delicatesse vond onze moeder. Zij introduceerde deze enge glibberige rauwe vis als het ware redmiddel voor onze gezondheid. Met afgrijzen moesten wij zo'n vis opeten – het bleek voor ons onmogelijk. Ik kan u verzekeren: dat is nu anders! Wij allebei verslinden tegenwoordig nieuwe haring - het kan verkeren.

Toch bleven we vroeger moeite houden met vis. Wij hadden vele poezen, honden, geitjes, konijnen, een schaap en wat al niet. Als voer voor de poezen kookte onze moeder, ik geloof eens in de week, schelviskoppen, in een speciale pan die nergens anders voor gebruikt werd; ik zie hem nog voor me, groen email. Als ik uit school kwam en het pad naast ons huis opfietste, rook ik het al – wat een gruwel. Hielp ook niet om van vis te leren houden.

En ten slotte de tubifex. Wij hadden een tropisch aquarium – liefhebberij van mijn vader. In het fonteintje op de wc beneden stond een bakje onder het kraantje, dat altijd een klein beetje drupte, met wriemelende donkerbruine wurmpjes – jazeker visvoer voor de mooie visjes in het aquarium! Ook al niet aantrekkelijk.

Samenvattend: het heeft vele jaren geduurd voor ik echt van vis leerde houden. Toch vond mijn moeder een belangrijke en goedkope 'tussenoplossing', om voorzichtig aan de smaak van een beetje vis te wennen: jawel de viskoekjes! En die waren toch lekker. Ook mijn echtgenoot z.l., kinderen en kleinkinderen hielden jong en ouder altijd en onder alle omstandigheden – warm en koud op een boterham – van viskoekjes. Ze moesten ze mee naar school nemen voor vriendjes en vriendinnetjes (net als de matses!). En ik maakte ze veelvuldig omdat ik zeer slecht etende jonge kinderen had. En nog steeds maak ik ze zoals mijn moeder ze maakte.

Waarschijnlijk heeft het recept al eerder in *JaGDaF* gestaan, maar dat is beslist alweer een tijd geleden. Zodat het me een goed idee lijkt om na al deze vissige herinneringen nog maar eens het recept voor viskoekjes te geven. Eigenlijk is het ook bijna hetzelfde recept als uit het kookboekje van Bea Polak. Maar u weet hoe dat gaat met recepten: nooit is het resultaat gelijk aan de vorige keer.

Viskoekjes

Benodigdheden

750 gram gekookte vis zonder graat (diepvries of vers)
4 grote gekookte aardappelen
2 eieren
2 beschuiten
30 gram boter
1 afgestreken eetlepel bloem of matzemeel
1 ui, peterselie
zout en peper
heel klein beetje nootmuskaat
boter, zonnebloem- of raapolie om in te bakken

Werkwijze

Prak de vis met een vork heel fijn.
Doe de fijngemaakte vis in een kom.
Rasp de aardappelen hierop of prak ze fijn.
Knip of hak de peterselie heel fijn.
Rasp het uitje.
Wrijf de beschuiten fijn (kan in een keukenmachine).
Doe de eieren, zout, peper, de

bloem, het snufje nootmuskaat en de boter erbij.
Meng alle ingrediënten door elkaar, zodat een goed samenhangend geheel ontstaat.
Vorm er ronde koekjes van.
Bea Polak adviseert om ze door losgeklopt eiwit te halen voor ze gebakken worden in de boter of olie; ik doe dat niet.
Bak ze goudbruin.

Ik raad u aan niet te gemakzuchtig te zijn en alles bij elkaar in een keukenmachine te mengen – het worden niet de échte viskoekjes!

Het hangt van het aantal personen af hoeveel u van het beslag gebruikt. Ik doe meestal de helft in folie in de vriezer voor een volgende keer. En dan hoef je van het beslag alleen nog maar koekjes te maken en ze te bakken. U kunt er trouwens ook kleinere balletjes van maken en ze frituren als borrelhapje.

Ik vermoed dat u na het lezen van dit recept onmiddellijk aan de slag gaat en dezelfde dag een schaal verrukkelijke viskoekjes op tafel zet! Eet smakelijk en *gut Purim*, nee, viskoekjes hebben niets met Poerim te maken, *kiesjeliesj* (hamansoren) wél. Maar om zelf *kiesjeliesj* te maken – daar heb ik geen geduld voor en bovendien ik hou niet van frituren.

Tekening: Anjo Mutsaars

De Sinti en Roma in de Tweede Wereldoorlog

door Anneke van Rhijn

Herdenking en herinnering

Tussen de verschijning van dit nummer van JaGDaF en het volgende nummer in juni hebben we te maken met een periode van herdenking en herinnering. 4 en 5 mei (ingeleid al half april met allerlei documentaires) in Nederland. In Israël Jom Hasjoa op 2 mei. En op 9 en 10 mei Jom Hazikaron (herdenking Israëlische slachtoffers in de diverse oorlogen) en Jom Ha'atsmaoet, Onafhankelijkheidsdag. Jom Hazikaron begint – zoals alle Joodse feest- en treurdagen de avond van te voren. De in dit srtikel vermelde boeken zijn naar de redactie van JaGDaF gestuurd. Dit was voor ons reden genoeg om op deze plaats aandacht te besteden aan de Sinti en Roma.
RL

"Sinti en Roma … grote vraagtekens in de ogen. Zigeuners, oh. Tot op de dag van vandaag moet worden uitgelegd over wie je het hebt. Wie het over zigeuners heeft beseft waarschijnlijk niet dat dit een scheldwoord is, afgeleid van het Duitse *Gauner,* dieven of boeven. Weinig mensen weten dat Sinti en Roma een met Joden vergelijkbare vervolgingsgeschiedenis hebben. Ook Sinti en Roma werden lang vóór de Tweede Wereldoorlog gediscrimineerd en vervolgd."

Zo begint de Inleiding van het boek *Zicht op verleden. Vervolging en deportatie van de Sinti en Roma in Nederland 1940 – 1945* dat samen met het boek *De nationaalsocialistische volkenmoord op de Sinti en Roma* recent is uitgegeven. *Zicht op verleden* gaat in op de vervolging en deportatie van de Sinti en Roma in Nederland; het laatste boek is de Catalogus over de permanente expositie in blok 13 van het Staatsmuseum Auschwitz-Birkenau en geeft een indringend beeld van de vervolging en genocide op de Sinti en Roma tijdens de naziperiode in Europa. Dit boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel gaat over de vervolging van de Sinti en Roma in het Duitse Rijk: uitsluiting, vogelvrijverklaring, deportatie. Het tweede deel over de volkenmoord op de Sinti en Roma in het door de nationaalsocialisten bezette Europa. Deel drie gaat over kampsectie B II E in het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau: het zigeunerkamp.
Als bijlage zijn in het boek foto's opgenomen van de opening van de tentoonstelling.

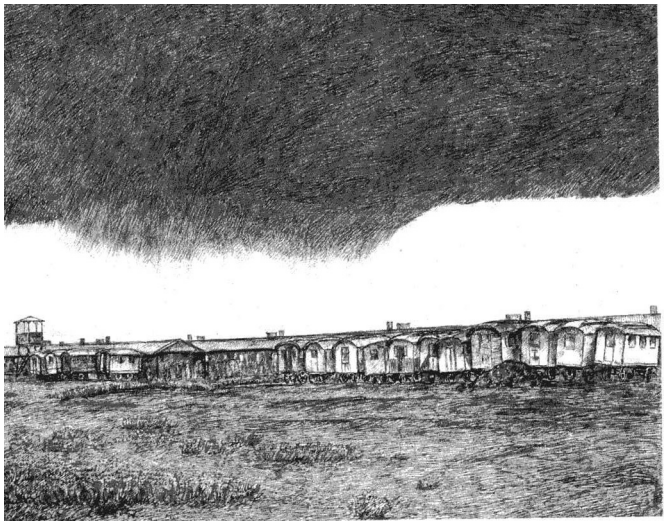

***Woonwagens aan de rand van Kamp Westerbork*, januari 1944.**
Tekening: Joseph Henri Gosschalk (1875/1952)
Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam

De grondige organisatie van de vernietigingsmachine door de nazi's is ons bekend. Die begon met de rassenideologie en de totale registratie van een ieder die daar onder viel w.o. 'de zigeuners' zoals ze in Duitsland werden genoemd. De volgende stap was de opzet van gemeentelijke interneringskampen, de uitsluiting van het openbare leven, de organisatie van de beoogde vernietiging en de deportaties naar het bezette Polen.
De volkenmoord op de Sinti en Roma wordt in het boek in beeld

gebracht aan de hand van documenten, aangrijpende foto's van vernietiging, portretten, gezichten die nog vrij zijn van angst, het plezier van het familieleven, foto's uit het dagelijkse leven in de onwetendheid van de terreur die komt. Bovendien citaten uit medische dossiers, uit in die tijd verschenen tijdschriften, officiële verordeningen, brieven van burgers of citaten van propaganda om de bevolking duidelijk te maken dat de Duitsers niet met zigeuners (en Joden) in hun omgeving konden leven.

Citaat van kille ambtelijkheid uit Interne Gestapo correspondentie: *Op 12 oktober 1939 belt SS-Oberführer Nebe op en informeert wanneer hij de Berlijnse zigeuners kan sturen. Ik heb hem verzocht een paar dagen geduld te hebben tot ik weet waar SS-Hauptsturmführer Eichmann zich bevindt en hem kan verzoeken zich eventueel met SS-Oberführer Nebe in verbinding te stellen. Als het opruimen van met name de Berlijnse zigeuners nog lange tijd wordt gerekt, zal de stad Berlijn zich gedwongen zien om speciale kampen voor de zigeuners te bouwen, wat zich slechts tegen grote kosten en met grotere moeilijkheden laat realiseren.*

De betrokkenheid van Adolf Eichmann bij de organisatie van de volkenmoord op de Sinti en Roma vormde een afzonderlijk punt van aanklacht in zijn proces in Jeruzalem in 1961. Hiervoor werd hij verantwoordelijk gesteld en hij is mede hierop veroordeeld.

De landen in Europa waar Sinti en Roma woonden en van waaruit ze zijn weggevoerd, worden alle apart besproken: Polen, Frankrijk, België, Nederland, Italië, Joegoslavië, Sovjet-Unie, Roemenië en Hongarije. Een uitklapkaart in het boek toont de belangrijkste locaties van de volkenmoord op de Sinti en Roma in het bezette Europa. Alle concentratiekampen, vernietigingskampen en overige kampen waar Sinti en Roma gevangen hebben gezeten, staan aangegeven.
Vanaf februari 1943 werden bij benadering 23.000 Sinti en Roma naar Auschwitz weggevoerd onder wie onderdanen van bijna alle Europese landen. In Auschwitz-Birkenau was een speciaal zigeunerkamp ingericht. In tegenstelling tot de Joden in het kamp mochten de Sinti en Roma als families bij elkaar blijven.
Toen we naar Auschwitz werden gedeporteerd, hield onze trein om de een of andere reden plotseling halt. Uit de tegenovergestelde richting kwam ook een trein, die precies naast ons stopte. We konden de machinist recht in de ogen kijken, en mijn neef vroeg hem: "kunt u ons zeggen, waar is dat, wat is dat Auschwitz precies?"
Ik zal de blik in de ogen van de machinist nooit vergeten. Hij staarde naar ons en zei geen woord. (Elisabeth Schneck-Guttenberger)

In het zigeunerkamp was sprake van uiteenlopende vormen van verzet. Sinti en Roma smokkelden schriftelijke berichten uit het kamp, geschreven in de voor de SS onbegrijpelijke taal Romanes, die over de verschrikkelijke omstandigheden in het kamp informeerden. Ondanks de zeer strenge bewaking waagden talloze Sinti en Roma een vluchtpoging. Bijna alle mislukten. Wie niet al tijdens de vlucht werd doodgeschoten, kwam in de bunker van blok 11 van het Stammlager en werd vervolgens tegen de Todeswand naast het blok terechtgesteld. Anderen belandden in de strafcompagnie, wat gelijkstond aan een doodvonnis.

> *"Ik dacht wel eens dat de bijen net zo zijn als wij. Ze vliegen van plaats naar plaats om in leven te blijven. Ze zijn ook vrij om te gaan en staan waar ze willen, als er maar bloemen zijn. Voor ons waren de steden, de dorpen en de boerderijen de bloemen."*

De verzetsactie op 16 mei 1944

Toen de SS op 16 mei 1944 de overgebleven Sinti en Roma van het zigeunerkamp in de gaskamers wilde vermoorden, bewapenden de gevangenen die waren gewaarschuwd zich met stenen en werktuigen. Ze barricadeerden zich in de barakken en slaagden erin de dreigende vernietiging af te wenden.
Bij de uiteindelijke 'liquidatie' van het zigeunerkamp in de nacht

Vervolg 'De Sinti en Roma in de Tweede Wereldoorlog'

van 2 op 3 augustus 1944 verzetten de mensen zich tot op het laatst tegen hun moordenaars.
Vele Sinti en Roma die vanuit Auschwitz naar het Duitse Rijk werden gedeporteerd, werden in de concentratiekampen en in hun talloze nevenkampen het slachtoffer van 'vernietiging door middel van arbeid' of medische experimenten.

Voor de weinige overlevenden kon er nimmer sprake zijn van een werkelijke bevrijding. Tot op de dag van vandaag worden ze door blijvende gezondheidsproblemen en steeds terugkerende herinnering geplaagd. Het verdriet bleef. Het werd onderdeel van het leven. Troost en steun was er alleen binnen de eigen gemeenschap en in de muziek die verdriet en vreugde intenser en gevoeliger kan vertolken dan woorden ooit kunnen beschrijven. Met grote inzet van beroemde musici van het Koninklijk Zigeunerorkest Tata Mirando, Adolf Weis Mirando (Tata Mirando Jr.) en zijn zoon Nello Weis Mirando is een CD bij het boek *Zicht op verleden* tot stand gekomen.

In het boek *Zicht op verleden* geeft Carry van Lakerveld ter inleiding een resumé van de geschiedenis van de Sinti en Roma die teruggaat tot 1420 in Nederland. Vervolgens besteedt zij een apart hoofdstuk aan de Roma, een hoofdstuk aan de Sinti in Nederland, de plaats in de Nederlandse samenleving en hoe de Overheid zich opstelde. Sinds omstreeks 1750 werd er door de diverse overheden van uitgegaan dat de 'Heydenen' of 'Egyptenaren' zoals zij werden genoemd, uit Nederland waren verdwenen.

In de *Enschedese Courant* van 18 maart 1868 is er voor het eerst weer sprake van 'Heydenen', Hongaarse ketellappers, hier voor het eerst zigeuners genoemd:
Almelo 17 maart. Gisteren avond arriveerden alhier 4 wagens met zeer vreemde gasten, welke na in korte oogenblikken hunne tenten op de veemarkt alhier te hebben opgeslagen, zich aldaar legerden. Het was namelijk een troep Heydenen of Zigeuners, afkomstig uit de Oostenrijksche Staten en voornemens zijnde zich naar België te begeven. De hele stad liep uit om de vreemdelingen te bekijken

en de politie deed de hele nacht geen oog dicht ten einde een waakzaam oog op hen te houden …
Nog vóór de Hongaarse ketellappers in 1868 naar Nederland kwamen waren er in ca. 1840 al Duitse en Franse rondtrekkende groepen die met name als muzikanten en kunstenmakers (bijvoorbeeld marionettentheater) de kost verdienden. In de meeste literatuur over zigeuners worden zij Sinti of *Manush* genoemd, zoals zij dat zelf ook heden ten dage doen. *Manush* betekent 'mens', oud-Indiaas *Manushya*. Sinti, zoals zij zichzelf noemen zou afgeleid zijn van *Sindhu* = Indus, het vermeende herkomstgebied van zigeuners in Noord-India.

In *Zicht op verleden* ook aangrijpende persoonlijke oorlogservaringen o.a. van Zoni Weisz. Op 16 mei 1944 was er een razzia om "alle in Nederland verblijvende personen, die de kenmerken der Zigeuners bezitten, op te pakken en naar kamp Westerbork te brengen, vóór 20.00 uur". Zoni Weisz, toen 7 jaar, ontsprong de dans en kon onderduiken. In het boek is het gedicht *Het perron* van hem opgenomen Het boek wordt afgesloten met een artikel over 'Het rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog' van Raoul Nijst.

Beëindiging…?
Op 31 december 2009 beëindigde de Stichting Rechtsherstel Sinti en Roma haar werkzaamheden voor Sinti en Roma in Nederland, die na de Tweede Wereldoorlog grotendeels buiten het rechtsherstel werden gelaten. Met de beëindiging van haar bestaan, achtte het bestuur van de Stichting het wenselijk om de aanleiding en de noodzaak van haar oprichting in boekvorm vast te leggen.

Tot slot: de benaming 'Sinti' en 'Roma'
'Sinti' en 'Roma' zijn begrippen uit de minderhedentaal Romanes, die binnen de families naast de taal van het betreffende land als tweede moedertaal werd gebruikt. 'Sinti' verwijst naar de minderheidsleden die sinds de Middeleeuwen in Midden-Europa woonden, terwijl 'Roma' duidt op de leden van Zuidoost-Europese afkomst. Buiten het Duitse taalgebied wordt de term 'Roma' – of simpelweg *Rom* (dat 'mens' betekent) – ook als verzamelnaam voor de gehele minderheid gebruikt. Het Romanes is verwant aan het klassieke Sanskriet uit het oude India, en dat geeft aan dat India het oorspronkelijke land van herkomst van de Sinti en Roma is. In de loop der eeuwen ontwikkelden zich in de afzonderlijke vaderlanden van de Sinti en Roma eigen Romanestalen.

Het wijdverbreide begrip 'zigeuner', dat van middeleeuwse oorsprong is, is daarentegen een benaming waarmee de meerderheidsbevolking de 'vreemdeling' aanduidt. Veel Sinti en Roma wijzen dit woord af als discriminerend, omdat het meestal in negatieve zin wordt gebruikt. Waar in historische bronnen over 'zigeuners' wordt gesproken, mogen de clichés en vooroordelen die achter dit begrip schuilgaan niet worden veronachtzaamd.

Carry van Lakerveld is (kunst) historicus en oud-adjunctdirecteur van het Amsterdams Historisch Museum. Stichting Rechtsherstel Sinti en Roma. Vanaf 1 januari 2010 voortgezet als Nederlands Instituut Sinti en Roma, 's Hertogenbosch

Romani Rose, *De nationaalsocialistische volkenmoord op Sinti en Roma.* Catalogus over de permanente expositie in blok 13 van het Staatsmuseum Auschwitz-Birkenau.
Uitgever: Verbum/Stichting Afwikkeling RSR

Carry van Lakerveld, *Zicht op verleden. Vervolging en deportatie van de Sinti en Roma in Nederland.*
Uitgever: Stichting Afwikkeling RSR

SyNon: nieuw netwerk van museale synagogen

door Marcel Wichgers

Steeds meer synagogen in het Noorden en Oosten van Nederland worden gebruikt als sjoel én openbare ruimte. Deze 'museale synagogen' worden doorgaans gerund door groepen vrijwilligers. Dat gaat niet altijd gemakkelijk. Een nieuw samenwerkingsverband kan daarin verandering brengen. Zodat de deelnemers niet steeds weer zelf het wiel moeten uitvinden.

Bijeenkomst in Dieren
Foto: Marcel Wichgers

Stel, je maakt een reis van Appingedam via Winsum en Groningen naar Bourtange. Dan naar Zuidlaren, Emmen, Zwolle, Deventer en Enschede. Van daar naar Borculo, Lochem, Dieren en Elburg. Waarom juist deze route door Noord-Oost Nederland?
Om de synagogen. Die kun je in elk van de genoemde plaatsen bekijken. Voormalige of nog steeds functionerende. In elk geval van buiten, vaak ook van binnen. De meeste van deze 'museale synagogen' worden beheerd door vrijwilligers, vaak onder de paraplu van een stichting of vereniging. Ze zetten zich allemaal in voor het behoud en het toonbaar maken van de synagoge en daarmee het Joods cultureel erfgoed in hun vestigingsplaats. Sinds 2009 bestaat een prille samenwerking tussen deze synagogen. Nu nog onder de moeizame voorlopige naam Samenwerkingsverband van museale synagoges in Noord-Oost Nederland. Maar mogelijk gaat het SyNon heten (synagogen in N-O Nederland).

Het werkgebied is Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en het oosten van Gelderland.

Regio's

Het initiatief tot de samenwerking werd destijds genomen door Stichting Synagoge Enschede (SSE) en Stichting Folkingestraat Synagoge in Groningen (SFS). Beide zijn vergelijkbare organisaties: ze werken met professionele medewerkers (Enschede tevens met vrijwilligers), organiseren activiteiten als exposities, concerten, rondleidingen, educatie en lezingen. En ook van groot belang: ze vervullen een centrale rol in hun regio, respectievelijk het Noorden en het Oosten. Niet toevallig zijn het ook veruit de grootste synagogen in beide regio's. In beide plaatsen ontstond, zonder het van elkaar te weten, de behoefte tot samenwerking. Niet alleen met elkaar maar ook met andere vergelijkbare synagogen en organisaties. Medewerkers van SFS en SSE besloten tot overleg en al spoedig ging een uitnodiging naar de andere synagogen in het Noorden en Oosten de deur uit voor een eerste bijeenkomst in de Groningse synagoge. Ook het Etty Hillesum Centrum in Deventer en Herinneringscentrum Westerbork werden uitgenodigd mee te doen, vanwege hun sterke betrokkenheid bij het Joodse erfgoed.

Deskundigen

De opkomst in Groningen was groot en dus bemoedigend. De bijeenkomst was vooral bedoeld om met elkaar kennis te maken. En het klikte. Afgesproken werd vaker bijeen te komen, telkens op een andere locatie.

Inmiddels zijn bijeenkomsten geweest in Enschede, Lochem, Deventer, Dieren en Zuidlaren. Tijdens elke bijeenkomst is een deskundige aanwezig die een inleiding houdt over een onderwerp. Zo is al gesproken over sponsoring, fondsenwerving en educatie. Maar ook wordt genetwerkt. De leden profiteren van elkaars ervaring en expertise.
Momenteel wordt gewerkt aan heel concrete vormen van samenwerking. Zo worden lijsten opgesteld met geschikte sprekers, concerten en exposities. De deelnemende organisaties kunnen deze lijsten gebruiken bij de invulling van de culturele programma's. Ook zullen in de toekomst gezamenlijke, roulerende exposities en concerten worden georganiseerd.

In maart wordt [werd?] in RHC Westerbork gesproken over een nieuwe, gezamenlijke website van SyNon. Daardoor zullen de deelnemende synagogen zich nog beter aan het publiek kunnen presenteren. En zal het Joodse erfgoed in N-O Nederland zich in nog meer belangstelling kunnen verheugen.

Landelijke 'Over-sjabbat' in Beekbergen

Van vrijdag 25 tot en met zondag 27 februari werd voor de eerste keer in Nederland een heel studie weekend georganiseerd door Chabad Holland, NIK, IPOR en het European Jewish Study Network. Uit alle windstreken van ons land (en daarbuiten) verzamelden zich meer dan 100 Joden in de loop van vrijdagmiddag in het Tulip Inn hotel in Beekbergen. Er waren veel rabbijnen met hun gezinnen, de jongste was een baby van 3 maanden.
Het programma zag er veelbelovend uit en dat was het ook. De dagen waren vol gepland met lezingen, diensten, gezangen, een concert, een vragenuurtje en natuurlijk de verplichte sjabbatmaaltijden. Het is te veel om op te noemen wat er tijdens en tussen de maaltijden werd geserveerd.
Groningen was ruim vertegenwoordigd en wij bedachten als samenvatting: 'spiritualiteit met rabbijn Spiero'. Het geheel was mede en vooral dankzij hem en zijn vrouw fantastisch georganiseerd. *Kol hakawod!*

Bep Koster

Serge's Media Hype

Een greep uit Israëlische Internet-Sites

Staat de Halacha het castreren van katers toe?

Rabbi Efraim Zalmanovitsch – de hoofdrabbijn van het dorpje Mizkeret Batja, gelegen in de buurt van Rehovot – bekritiseerde openlijk het verbod van Rabbi Josef Shalom Elishav op het castreren van straatkaters. Elishav riep de orthodoxe broeders op niet op burgemeesters te stemmen die van plan zijn het vermenigvuldigen van straatkaters te reduceren.

Rabbi Zalmanovitsch zei dat het verbod op het castreren slechts geldt voor straatkaters. Het Jodendom staat echter wel het castreren van andere dieren toe. Hij trok zelfs een vergelijking met het vasten op Jom Kippoer – als het vasten gevaarlijk is voor de gezondheid van een mens, dan is eten ook toegestaan. Precies op dezelfde manier schaadt de steeds groeiende kudde van straatkaters het gezonde leven van de bevolking, vandaar dus dat het castreren mag, aldus *ISRAland.com*

Gaat de Dode zee langzaam dood?

Begin februari 2011 lag het niveau van de Dode zee op -424.3 meter onder de zeespiegel. Dit is maar liefst 13 cm lager dan in januari van dit jaar; In december 2010 was het niveau nog meer gedaald, met maar liefst 16 cm. Het extreme dalen van het niveau van de Dode zee stabiliseert zich echter langzamerhand, maar we moeten ook niet vergeten dat het nu winter is en dat er nog wat regen zal vallen.

Een Israëlische Dode Zee Stichting die als doel heeft deze problematiek boven op de agenda van de regering te krijgen, meldde dat nog maar 10 jaar geleden het niveau van de Dode zee op -414.42 meter lag. In de laatste jaren is er een constante daling van het niveau met gemiddeld 1 meter per jaar geconstateerd; de wetenschappers zijn echter nog niet echt pessimistisch. Men veronderstelt dat het verder dalen van het niveau van de Dode zee mettertijd zal afnemen door de reductie van de verdamping van de oppervlakte van het water, waardoor het niveau op een gegeven moment stabiel blijft, aldus *Walla News*.

Ingezonden brief aan de redactie van JaGDaF

Apocrief of toch niet?
In JaGDaF van december 2010 doet mevr. Simone Mooij keurig en getrouw verslag van de bijeenkomst in Winschoten op 10 oktober ter gelegenheid van de presentatie van het boek over de Joodse gemeenschap in Winschoten en omgeving, deel 13 in de reeks van de Mr. J.H. de Vey Mestdagh Stichting (alsmede deel 14, naamsregister op alle voorgaande 13 delen).
Een van de sprekers die middag was de heer Go Cohen uit Amsterdam. Hij refereerde aan het – zoals hij het aanduidde – apocriefe verhaal over hoe het allemaal begonnen was, namelijk op de Joodse begraafplaats te Marum. Mevrouw Mooij citeert in haar verslag dat verhaal.
Maar was het wel 'apocrief' (d.w.z. volgens Van Dale niet-authentiek, ongeloofwaardig); en was het wel Marum? Het antwoord op beide vragen is neen,

Hoe en waar begon het dan wel?
Mr. Jan de Vey Mestdagh werd in 1968 benoemd tot Rijksarchivaris in de provincie Groningen. Zijn functie van directeur van het rijksarchief bracht qualitate qua met zich mee het zijn van 'inspecteur van de gemeentelijke archieven' in de provincie.
Om aan die bijkomende, niet zo veel omvattende functie toch enige inhoud te geven nam hij zich voor om alle burgemeesters van de toen nog talrijke (meer dan 30) gemeenten in de provincie te vereren met een kennismakingsbezoek. Volgens zijn eigen zeggen koos hij daarvoor altijd een mooie dag uit; het lag dan voor de hand dat de burgemeester hem (als import-Groninger) zou uitnodigen voor een autoritje door de gemeente.
Zo gebeurde het dat hij op bezoek was bij de burgemeester van Winsum. En ook deze keer was er weer een autoritje, dat beide heren ook op de Joodse begraafplaats aldaar bracht.
De Vey Mestdagh zag daar een werkman aan het werk, die een kruiwagen vol brokstukken van zerken voortduwde. Hij vroeg hem wat daarmee gebeurde. Och, antwoordde de man, die worden afgevoerd. Dat korte gesprek en een blik over de begraafplaats zette De Vey Mestdag aan het denken. Als dit ongewijzigd door zou gaan, zo vertelde hij, dan zou dit 'stenen archief' binnen 100 jaar verdwenen zijn.

Hij regelde vervolgens dat twee fotografen de zerken (ca. 6000) op alle Joodse begraafplaatsen fotografeerden en zette de heren Van Bekkum en Jongeling aan het werk om de Hebreeuwse teksten te vertalen.
In 1970 kwam er een tentoonstelling in het provinciehuis in Groningen met het verzamelde materiaal. En dat was weer de start van de monumentale reeks boeken over de (op één na) verdwenen killes in de provincie.
Dus: apocrief is het verhaal niet; De Vey Mestdagh heeft het aan vele personen, w.o. aan mij, zelf verteld. En in Winsum zult u wel een Joodse begraafplaats vinden (en een sjoel).

Rob Vleesblok

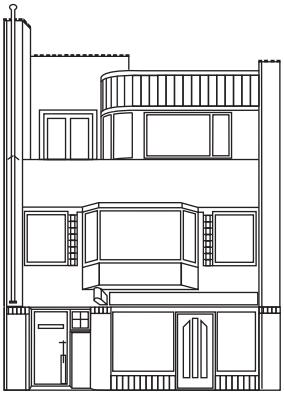
Atelier CeesWolf Goud- & zilversmid Restaurator
Voor onderhoud en reparaties aan uw dierbare sieraden of gebruiksvoorwerpen gaat u natuurlijk naar het meest betrouwbare adres.
adres Westerhaven 11 tel 050 – 3124098 e-mail info@atelierceswolf.nl

Loeach

voor de Loeach en informatie:
Iet Schabbing, Mauvestraat 9,
8932 KH Leeuwarden
Tel. 058 2121524
E-mail: ietschabbing@hotmail.com

20 maart
Poeriem
15.00 uur Synagoge, Folkingestraat, Groningen. Groot Poeriemfeest voor **heel Joods Noord-Nederland.** Toegang vrij. In de collecte verwacht de organisatie een bijdrage van **tenminste** € 5, - per persoon. Info wizofriesland@hotmail.com of tel. 058 2121 524.
21 maart
Poeriem Sjoesjan
22 maart
19.30 uur, Tresoar, Boterhoek 1, Leeuwarden. Het Genootschap Nederland-Israël heeft rabbijn Moshe Stiefel gevraagd iets te vertellen over 'De wereldwijde betekenis van de Chabad beweging' Wat is de Chabad beweging binnen het Jodendom? Wat beoogt zij en wat is haar invloed wereldwijd? Er is een Wizo-stand aanwezig en na de pauze is de jaarlijkse algemene vergadering. Toegang vrij, tot de pauze ook voor niet-leden. Info www.gnileeuwarden.nl
27 maart
Begin zomertijd
27 maart
11-17 uur, gebouw Joodse Gemeente, Slotmakersstraat 16, Leeuwarden. Rommelmarkt met gezellige koffiehoek en Wizo-stand. Hier is vast iets voor u bij. Info tel. 058 2121 524.
7 april
19-22 uur, gebouw Doopsgezinde Gemeente, Oude Boteringestraat 33, Groningen.
Shalom Culture organiseert deze avond. Info shalom.culture@gmail.com Entree € 3, -
17 april
Na zonsondergang zoeken naar chameets en verklaring van nietigheid (*kol chamira).*
18 april
Begin vasten 4.41 uur, begin chameetsverbod 10.16 uur, chameets verbranden voor 11.39 uur.
20.25 uur eerste Seideravond
19 april
Eerste dag Pesach. Tweede Seideravond. 's Avonds begin Omertelling.
20 april
Tweede dag Pesach
21 april
Sjemoe'ot, Heerenveen organiseert een Matzelunch. Info en opgaaf tel. 0514 541 193 of e-mail richard.bierman@hetnet.nl
21 tot en met 24 april
Chol hamo'eed
24 april
Begin jomtov 19.30 uur
25 april
Zevende dag Pesach
26 april
Achtste dag Pesach
2 mei
Jom Hasjoa / Herdenking van de Holocaust
9 mei
Jom Hazikaron / Herdenking van de slachtoffers in Israël
10 mei
Jom Ha'atsma'oet / Onafhankelijkheidsdag van Israël
15 mei
12.30 uur voormalige Synagoge, Sacramentstraat 19, Leeuwarden. Viering van 63 jarig bestaan van de staat Israël Jom Ha'atsmaoet. Deuren open 12.00 uur, entree gratis, collecte voor de uitdeling van voedselpakketten door Fund For Food From Friends in Natanya. U kunt hiervoor ook een bijdrage overmaken op ING rekening 5018888.
22 mei
Lag Ba'Omer
26 mei
19-22 uur, gebouw Doopsgezinde Gemeente, Oude Boteringestraat 33, Groningen.
Een avond met Shalom Culture. Entree € 3, -. Info shalom.culture@gmail.com
1 juni
Jom Jeroesjalajiem / hereniging van Jeruzalem
5 tot en met 7 juni
Sjlosjet jemee hagbala / drie onthoudingsdagen
7 juni
Begin jomtov 21.40 uur
8 juni
Eerste dag Sjawoeot / Wekenfeest
9 juni
Tweede dag Sjawoeot / Wekenfeest
23 juni
19-22 uur, gebouw Doopsgezinde

Gemeente, Oude Boteringestraat 33, Groningen. Laatste avond van dit seizoen van Shalom Culture. Entree € 3, -. Info shalom/culture@gmail.com

Voor tentoonstellingen en evenementen in het Joods Historisch Museum zie ook www.jhm.nl
tot en met 8 mei
Wie niet weg is, is gezien. Joods Nederland na 1945
en Jong en Joods
tot en met 8 mei
In de Hollandse Schouwburg. Beladen, betwist en bewaard. De Hollandse Schouwburg na 1945.
tot en met 3 juli
'The Triumph of Identity'. Salom Italia's Esterrollen en de Nederlandse Gouden Eeuw. In het JHM.

Uitnodiging
Voor de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging JaGDaF te Groningen te houden op 26 april 2011 in Groningen*. Aanvang 19.30 uur.

Agenda
1. Opening
2. Mededelingen voorzitter
3. Jaaroverzicht bestuur 2010
    a. Resultatenrekening 2010
    b. Begroting 2011
4. Benoeming kascommissie
5. Jaarlijks vast te stellen contributie
6. Rondvraag
7. Sluiting

Het bestuur verzoekt de leden die de vergadering wensen bij te wonen, zich uiterlijk 12 april op te geven bij het secretariaat, Anton Mauvestraat 9, 8932 KH Leeuwarden; telefoon 058 2121524 of e-mail: ietschabbing@hotmail.com waarna voor toezending van de bij de agenda behorende stukken zal worden zorggedragen.

Bestuur van de Vereniging JaGDaF.

* Het Bestuur zal de locatie bekend maken, zodra er inzicht is in het aantal leden dat gehoor geeft aan deze uitnodiging.

Sjoeldiensten

In Leeuwarden worden sjoeldiensten gehouden in de synagoge Slotmakersstraat 16. Wilt u informatie over de Joodse Gemeente, joodse lessen of over de diensten, dan kunt u bellen met de heer B. Troostwijk,
tel. 058 2884521.

PJGNN: informatie ook over sjoeldiensten tel. 06 22762967;
e-mail:
post@pjgn-noordnederland.nl

In Groningen wordt eenmaal per veertien dagen een sjabbatochtenddienst gehouden in de synagoge Folkingestraat.
De woensdagavond voorafgaand aan de sjoeldienst is er een lernavond over de sidra van de week. Wilt u info over de diensten en de lernavonden, dan kunt u bellen naar tel. 050 5272573.
Bezoek onze website:
www.nig-groningen.nl

Voor informatie over de Joodse Gemeente in Drenthe kunt u bellen naar mevrouw T. van den Hof-Frankenhuis,
tel. 0528 235070.

Kinnesinne-ijs

Had u ooit gehoord van kinnesinne-ijs? Volgens het fotoboek *Kinnesinne-ijs & Berliner Bol* (Amsterdam Publishers) werd het in de jaren dertig in de hoofdstad verkocht op het Amstelveld door Issie Montezinos, een ijscoman van Portugees-Joodse herkomst. Ook toen al gold dat je met gekke fratsen publiek trekt. In zijn geval sleet hij zijn waar terwijl hij rondbanjerde op stelten, en met groot succes. Dat konden de andere marktkooplieden natuurlijk niet uitstaan, dus jaloezie en afgunst alom. Daarom doopte de acrobatische ijscoman zijn koude versnaperingen om in 'kinnesinne-ijs in Portugese kleuren'.

Tekening: Gerrit Offringa

'Help Godert Walter uit de brand'

Woensdag 29 december 2010 is er brand uitgebroken in het tijdelijke pand aan de Sint Walburgstraat. Door roet en water zijn alle boeken verloren gegaan. De brand heeft grote gevolgen. Voor de boekhandel, maar ook voor de klanten. De fysieke winkel zal gesloten blijven tot de boekhandel in het voorjaar terug kan naar de oude winkel in de Oude Ebbingestraat. Boekhandel Godert Walter kan daarom voorlopig geen boeken leveren, versturen of bestellen: er is geen winkel waar de klanten ze zou kunnen halen.
Godert Walter blijft per email (gwalter@bart.nl) bereikbaar.
De laatste ontwikkelingen kunt u lezen op de website:
www.godertwalter.nl

Vaste klanten heeft Godert Walter veel. Hoe geliefd de boekhandel is, blijkt ook uit de actie die vanuit antiquariaat Berger & De Vries is opgezet om Erik en Hanneke Kweksilber te steunen. Die inzamelingsactie 'Help Godert Walter uit de brand' heeft een indrukwekkend comité van aanbeveling met o.m. dichter Jean Pierre Rawie, schrijver Gerrit Krol en psycholoog Hans van de Sande.

'Help Godert Walter uit de brand', rekeningnummer 570 325 862.

Steun de Kweksilbers!

Bestuur en redactie JaGDaF

Joodse feest- en treurdagen 5771/5772/2011

20 maart	**Poeriem**
19 en 20 april	**Pesach**
25 en 26 april	**Pesach**
1 mei	**Jom Hasjoa**
9 mei	**Jom Hazikaron**
10 mei	**Jom Ha'atsmaoet**
22 mei	**Lag Ba'omer**
1 juni	**Jom Jeroesjalajim**
8 en 9 juni	**Sjawoe'ot**
19 juli	**Vastendag van 17 Tammoez**
9 augustus	**Vastendag van 9 Aw**
28 september	**Erev Rosj Hasjana**
29 september	**1e dag Rosj Hasjana 5772**
30 september	**2e dag Rosj Hasjana**
2 oktober	**Vastendag van Gedalja**
7 oktober	**Kol Nidré ingaande Grote Verzoendag**
8 oktober	**Jom Kippoer**
13 oktober	**1e dag Soekot**
14 oktober	**2e dag Soekot**
20 oktober	**Sjemini ´Atseret**
21 oktober	**Simchat Tora**
20 t.m. 27 december	**Chanoeka**

Aanbevolen

Op de website van de Israëlische Ambassade vindt u onder het kopje 'Afdelingen' en vervolgens onder 'Cultuur' een zeer complete *Evenementenkalender*.
website: http://thehague.mfa.gov.il

In de grote zaal van de Oosterpoort in Groningen vond op 23 februari een bijzondere avond plaats, georganiseerd door Christenen voor Israël. Er waren meer dan 600 mensen aanwezig. Een spetterend optreden van een band die bestond uit een groep Israëlische soldaten (Tsahal) zweepte de aanwezigen op tot ongekend enthousiasme: meezingen, klappen en zelfs dansen!

Boekhandel Godert Walter in het voorjaar 2011 weer in de Oude Ebbingestraat.

Volg de ontwikkelingen op www.godertwalter.nl

Zie ook pagina 26 van dit nummer.

DRUKKERIJ GERLACH

STERK IN FULL-COLOUR DRUKWERK

Ulgersmaweg 13 • T 050 - 5770722
9731 BJ Groningen • F 050 - 5777626

info@drukkerijgerlach.nl www.drukkerijgerlach.nl

schoenen & laarzen
sundance KID
Groningen, Carolieweg 23, 9711 LR • Tel.(050) 313 60 73 • fax (050) 312 57 70

Big in making recyclables small

Balenpersen
Sorteersystemen
Transportbanden
Robot Sorting
Archiefvernietigers
Rollensnijmachines

Advies
Ontwerp
Ontwikkeling
Productie
Installatie
Service

Bollegraaf
RECYCLING MACHINERY
www.bollegraaf.com

P.O. Box 321, 9900 AH Appingedam, The Netherlands
Tel. +31 (0)596 65 43 33, Fax +31 (0)596 62 53 90,
info@bollegraaf.com

Members of Bollegraaf Holding